

SOCIÁLNA PAMÄŤ A KULTÚRA

PETER GREGUŠ, Katedra marxisticko-leninskej filozofie FFUK, Bratislava

Jedným z predpokladov existencie kultúry je jej náväznosť na minulosť. Problém tejto náväznosti vystupuje pre viaceré spoločenské vedy, ktoré sa zaoberajú kultúrou, ako problém pôsobenia tradícií. Vyskytli sa názory, že pojmy „tradícia“ a „sociálna pamäť“ sú totožné. Pojem „tradícia“ znamená určitý spôsob dedenia, odovzdávania a fungovania sociálnych informácií, „sociálna pamäť“ zasa spôsob uchovávania sociálnych informácií. Podľa nášho názoru je „sociálna informácia“ objektivizovaný odraz, ktorý má takú formu, že ho možno uchovávať a odovzdávať a zároveň má význam pre spoločnosť, pričom ju charakterizuje určitá autonómnosť, nezávislosť od individuí.

Sociálne informácie vystupujú v dvoch podobách. Určitá časť informácií (v „tradičných“ spoločnostiach podstatná časť) sa odovzdáva v podobe tradícií, noriem, zvyklostí, rituálov a pod. Charakterizuje ich konskriptívna forma, pre individuum sú čímsi vonkajškovým, čo treba prijať, podrobiť sa mu, uveriť a pod. Príkazová forma prevažuje nad obsahom, ktorý môže byť pre individuum dokonca nepochopiteľný (napr. v náboženstve). V dnešnej dobe okrem riadiacich procesov takéto informácie majú predovšetkým význam pri výchove najmladšej generácie. Takáto podoba informácie predovšetkým determinuje činnosť individua, zriedka (náboženstvo) jeho svetonázorové postoje. V modernej dobe majú čoraz väčší význam deskriptívne informácie, zmysel pôsobenia informácií nie je v podrobení sa, ale jej pôsobenie predpokladá predovšetkým pochopenie jej obsahu (pôsobí natoľko, nakoľko je jej obsah uvedený).

Podľa toho, aká forma informácií prevažuje, môžeme hovoriť o „tradičnej“ a „modernej“ spoločnosti. V „tradičnej“ spoločnosti konskriptívna podoba sociálnych informácií (tradície, tabu, rituály) skoro absolútne reglementovala materiálny i duchovný život spoločnosti (napr. prvotnopospolná alebo feudálna spoločnosť). V „modernej“ spoločnosti má takýto typ informácií presne vymedzené sféry pôsobenia.

Problém existencie sociálnej pamäti vyplynul ako otázka historickej pamäti najprv zo špecifik práce historikov. Či už ide o fragment textu alebo celé dielo, historik na ne nehľadí ako na výtvor jednotlivca, ale ako na odraz skutočností, kolektívnej skúsenosti. Koniec-koncov až do novoveku sa ani na autorstvo nekládol taký dôraz (napr. stredoveké kroniky) a vzhľadom na to, ako takýto historický prameň vzniká, môžeme ho do značnej miery považovať za kolektívny výtvor, aj keď by sme dokázali dnes autora identifikovať.

Historikov zaujíma niečo iné, ide tu o najadekvátnejšiu rekonštrukciu minulých udalostí, a nie priamo o mechanizmus uchovávania sociál-

nych informácií. Pramene sa podrobujú zložitej analýze a kritike. Najzložitejšie je to so vzťahom sociálnej a historickej pamäti v tom prípade, keď prameň vystupuje v podobe mýtu. Mýtus má vopred danú štruktúru, odraz minulosti sa tejto štruktúre prispôsobuje podľa pravidiel vytvárania mýtu. Takéto prispôsobovanie nám dnes môže pripadať ako estetizácia. Analogicky to platí aj o stredovekých prameňoch. Najstaršími prameňmi bývajú životopisy svätých (napr. Cyrila a Metoda). Ich cieľom nie je podať objektívnu správu o minulosti, ale odôvodniť svätorečenie, preto musia obsahovať tendenčné správy (napr. o zázrakoch). Takto boli prispôbované aj kroniky, či už podľa vzorov, na základe ktorých boli písané (antické texty, Biblia), alebo pre koho a v záujme koho boli písané (Fredeger, Anonymus a pod.).

Čím viac sa historiografia snažila byť exaktnejšou, tým viac vystupovala jej súvislosť s tzv. pomocnými vedami historickými, závislosť od spôsobov organizovania a prostriedkov uchovávania sociálnych informácií. Historik závisel od archivára, strážcu a organizátora historickej pamäti. Historici v období, keď sa začínajú formovať moderné európske národy, si začínajú uvedomovať, že predpokladom sebaidentity a celostnosti národa je vedomie jeho kontinuity s vlastnou minulosťou, že historické vedomie vychádzajúce z jeho fungujúcej sociálnej pamäti je predpokladom jeho pretrvania.

Sociálna pamäť vystupuje ako sústava uchovávajúc a sociálne významné informácie. Nevyhnutne tu vystupuje problém vzťahu sociálnej a individuálnej pamäti. Hoci sa výslovne núka predpoklad nadrodenosti sociálnej pamäti nad individuálnou, predsa len sa v marxistickej literatúre vyskytli aj iné názory. Pokiaľ je mi známe, názor, že sociálna pamäť je nadradená individuálnej, vyslovil po prvý raz r. 1935 P. P. Blonskij. Blonského koncepciu kritizoval Todor Pavlov. V *Teórii odrazu* (1, s. 91) tvrdí, že ľudská pamäť je výlučne individuálna a logická a uznanie existencie inej pamäti v spoločnosti by narušilo kontinuitu vývoja foriém odrazu. Otázka pamäti však nie je otázkou pamäti individua, ale je to problém fungovania pamäti v spoločnosti. Ako materiálny základ sociálnej pamäti vystupujú tie prvky kultúry, ktoré uchováávajú a objektivizujú sociálne informácie. Podľa V. A. Rebrina je sociálna pamäť fixáciou, systematizáciou a uchovávaním kolektívnej skúsenosti ľudstva mimo ľudských hláv prostredníctvom osobitných inštitúcií, mechanizmov a prostriedkov. Existujú potom spôsoby, ako sa údaje zo sociálnej pamäti prenášajú do individuálnych vedomí a ľudia ich používajú vo svojej činnosti. Sociálna pamäť je neoddeliteľnou súčasťou duchovného života spoločnosti a spoločenského vedomia.

Funkciou sociálnej pamäti je fixácia, uchovávanie a uvoľňovanie sociálnych informácií. Prostriedkami sociálnej pamäti sú tie zložky duchovnej kultúry, kde sa materializuje spoločenské vedomie (materializácia je spredmetnenie do takej formy, že je možný prenos v priestore a čase). Obsahom sociálnej pamäti sú nie len kolektívne skúsenosti,

ale aj informácie zafixované v predmetoch materiálnej kultúry, v sociálnych vzťahoch, tradíciách a normách.

Narážame však na problém, ktorý sme naznačili, keď sme hovorili o práci historika. Prijímanie obsahu sociálnej pamäti z minulých epôch nie je púhym preeberaním, ale skôr dialógom s minulosťou. Tá isté informácia v rôznych kontextoch pôsobí inak. Kultúrna hodnota z minulosti j zapájaná do inej a inej sústavy hodnôt, takže nadobúda nové, netušené významy. Môže dôjsť k takému paradoxu ako „zrkadlenie budúcnosti“ (idea prdbiehajúca svoju dobu je zafixovaná ako absurdná kuriozita, až v ďalšom období pôsobí ako inšpirujúci impulz, prípadne sa berie ako nepochopené riešenie aktuálneho problému. Takéto zrkadlenie budúcnosti je doložiteľné aj v dejinách umenia (Bosch, Stedhal, Mácha), aj vo vede (Galois, Mendel).

Štruktúra a funkcie sociálnej pamäti sú determinované základnými spoločenskými procesmi, ktoré prebiehajú v materiálnej výrobe pri reprodukcii človeka ako spoločenskej bytosti. Existencia týchto procesov predpokladá koordináciu činnosti ľudí a sociálnych skupín, t. j. existenciu meechanizmu šírenia a uchovávanía sociálnych informácií.

Podľa tvrdenia A. N. Leontieva rozdiel medzi pracovným nástrojom a tým prostriedkom, ktorý si prvobytný človek zhotovil pre svoju pamäť, spočíva iba v tom, že kým pracovný nástroj bol vždy zameraný na vonkajšiu prírodu, tento prostriedok mal ovplyvňovať jeho konanie.

Predpokladom vzniku spoločenského vedomia bolo vynesenie pamäti z individua do nadindividuálnej sféry, rovnako ako bolo možné prežitie prvobytných ľudí zabezpečiť iba tak, že sa nejakým spôsobom uchovávala informácia rozhodujúca pre prežitie (napr. ako rozložiť a uchovať oheň).

V historickom procese sa štruktúra sociálnej pamäti komplikovala. Už sme naznačili, že prvou formou organizácie sociálnej pamäti bol mýtus. Mýtus, samozrejme, nemohol byť efektívnym usporiadaním úschovy sociálnych informácií, dokonca ani nie východiskom pre takéto usporiadanie. Jeho štruktúru určovali pomery prvotnopospolnej spoločnosti. Mýtus vystupoval ako svetonázorové odôvodnenie sústavy tradícií a tabu, v podobe, ktorá bola prvobytnému človeku pochopiteľnou. Ďalej musel mať takú štruktúru, aby bol ľahko uchovateľný v pamäti tých, čo ho mali uchovávať. Sociálna pamäť mytologického typu vyčerpala svoje možnosti v období rozkladu prvotnopospolnej spoločnosti. Nedostatočnosť a neefektívnosť mytologickej pamäti sa prejavila vtedy, keď sa duchovná produkcia stáva samostatnou sférou sspoločenskej činnosti. Osamostatnenie duchovnej produkcie bolo nemožné bez revolučného zvratu u uchovávaní sociálnych informácií, a tým sa stal vznik písma. Dejiny písma ukazujú, že mohlo vzniknúť iba na základe určitej sociálnej ob jednávk.

Písmo, hoci zaručilo veľkú kapacitu uchovávanía informácií, pri-nieslo iný problém. Umožňovalo zafixovať hocakú, aj bezvýznamnú in-formáciu, hľadanie významnej informácie bolo mimoriadne sťažené. Išlo

tu o svojský druh informačnej explózie. Vznikla otázka vytvoriť systém, ktorý by sociálne informácie filtroval, umožnil oddeľovať podstatné a nepodstatné informácie a tak zjednodušil fungovanie mechanizmu sociálnej pamäti.

Bez existencie takéhoto systému nie je možná existencia vedy. Sociálna pamäť mytologického typu usporadúvala informácie genealogicky, popisuje sa ako, jeden jav prechádza v iný a z tohto hľadiska sa Hesiodova Teogónia ponáša na Eddu či mayskú Čilam Balama. Hociaké vedecké poznanie je nemožné, ak by malo čerpať informácie z takto usporiadanej sociálnej pamäti.

Jediným sociálne efektívnym prekonaním mýtu v tomto smere bola filozofia. Filozofia tu vystupuje nielen ako predpoklad vedy, ktorý sa seba reflektuje ako veda, ale aj východisko novej štruktúry sociálnej pamäti. Hoci rozdiely medzi čínskou, indickou a európskou filozofiou sú veľké, je prekvapujúce, že sa napriek týmto rozdielom stali východiskom analogického typu sociálnej pamäti. Od genealogického ku klasifikačne analogickému typu usporiadania sociálnej pamäti viedla aj čínska a indická filozofia. Spôsob klasifikácie bol iný, iba grécka filozofia mala svojho Aristotela, čo je klasický príklad kategorizácie sociálnych informácií. Vznik vyššieho typu sociálnej pamäti neznal automatickú likvidáciu pôvodných štruktúr, ich sféra sa však stále zužovala.

Veda je nemysliteľná bez kníh. Vynález knihtlače spružil a rozšíril mechanizmus sociálnej pamäti (noviny a časopisy), no ešte si nevynucoval reštrukturalizáciu sociálnej pamäti. K nej musí dôjsť až dnes, keď sa mení kvantita a kvalita sociálnych informácií.

V dnešnej dobe dochádza k informačnej explózii. Aby sa sociálna pamäť s touto explóziou vyrovnala a aby sa aj prispôsobila novej kvalite informácií, musí sa kvalitatívne premeniť; bude musieť byť systémovo-genetickou, alebo systémovo-formačnou. Nástrojom účinného filtrovania sociálnych informácií bude môcť byť iba budúca umelá inteligencia, ktorá dokáže informácie aj predbežne spracúvať. Kým po vzniku písma stačil ako účinný filter klasifikačný systém vychádzajúci z filozofie (preto aj vznikala ilúzia, že filozofia je „panzofiou“, vševedom), dnes takýmto filtrom môže byť iba systém dynamickej sociálnej pamäti založenej na jednote kultúry.

LITERATÚRA

1. PAVLOV, T.: Teória odrazu. Bratislava 1951.